

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİLER VE ERMENİLERE YÖNELİK UYGULAMALAR: ADIYAMAN ÖRNEĞİ*

Ali KAŞIYUĞUN*

Öz

Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihi açısından olduğu kadar Türk tarihi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu savaş Osmanlı Devleti için son savaşı olmanın ötesinde bugün de tartışılmakta olan bazı problemlere neden olmuştur. Bu problemlerden birisi de Ermeni sorunudur. Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat olarak değerlendiren Ermeniler, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış, gönüllü ordular kurarak Rus ordusuna her türlü yardımı sağlamıştır. Osmanlı Devleti de öncelikle devletin güvenliğinin sağlanması amaçlı gerekli tedbirleri alma yoluna gitmiştir. Fakat Ermenilerin isyan hareketlerine devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti, önce bazı Ermeni liderlerini tutuklamış akabinde sevke tabi tutmuştur. Sevk esnasında Osmanlı devlet memurları arasında görevini kötüye kullanan veya ihmâl edenler hakkında gerekli tedbirler alınmış ve cezalandırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Ermeni cemaat liderlerini tutuklaması ve akabinde bazı Ermenileri sevke tabi tutması durumu farklı siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmakta ve Türkiye bu konuda mahkûm edilmeye çalışılmaktadır. Dönem ile ilgili kaynaklar değerlendirildiğinde sevk ve iskân (tehcir) sırasında bazı olumsuzlukların yaşandığı görülmekle beraber Osmanlı ricalinin gerekli tüm tedbirleri alma yoluna gittiği görülmektedir. Bu doğrultuda yanlış veya ihmâli görülenler şiddetle cezalandırılmış ve olumsuz hadiselerin yaşanması engellenmeye çalışılmıştır. Bu noktada Adıyaman özelinde Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey ve Besni Kaymakamı Edhem Kadri Bey görevlerini ihmâlden yargılanmış ve görevlerinden azledilmişlerdir. Bu çalışmada amaç; Birinci Dünya Savaşı yıllarında sevk ve iskân (tehcir) sırasında yaşanan hadiselerin soykırım olmadığını Adıyaman örneğinden hareketle ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmada arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve ikincil kaynaklar kullanılarak dönemin aydınlatılması noktasında katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sevk ve İskân, Ermeni, Kâhta, Besni, Adıyaman.

---

* Geliş Tarihi/Received Date:22.04.2019-Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.06.2019

DOI: 10.30913/alinterisosbil.557003

Atıf Künyesi/Citation:

Metin içi/In Text: (Kaşıyugun, 2019, Sayfa No)

Kaynakça/References: Kaşıyugun, A. (2019). Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler Ve Ermenilere Yönelik Uygulamalar: Adıyaman Örneği. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 3(1), ss.77-93, Doi: 10.30913/alinterisosbil.557003

* Öğretmen (Adıyaman-MEB), asodo0809@gmail.com

The Practices Intended for Armenian and Armenians in the World War First: Sample of Adıyaman

Abstract

The first world war is of great significance for not only history of the world but also Turkish history. This war as well as being the last war for the Ottoman State, caused some issues that have been still discussed today. One of these problems is Armenian Question. Armenians made use of an opportunity the World war first, revolted against the Ottoman state, helped all the way the Russian army by establishing volunteer armies. The Ottoman State had taken all necessary precautions. The Ottoman State arrested leaders of Armenia and dispatched them because they continued to rebelling. During the dispatch they had taken precautions and penalized those whom malfeasance their duties. Today Turkey is tried to be convicted on this case that is used for the different political purposes. Besides the dignitaries took all the precautions, some negations seen when the resources were being evaluated related to this era during the dispatch and housing. Accordingly, the people who had faults and disregards strictly had been punished and some possible negations were tried to be prevented. Thus Mr.Hakkı, district governor of Kahta and Mr.Edhem Kadri, district governor of Besni were dismissed due to the same reason. The aim of this study; to show what happened during the dispatch and housing throughout the World war I was not genocide as in Adıyaman sample. In this study, it is aimed to contribute to clear up the era by using archival documents, newspapers and secondary sources.

Keywords: Ottoman State, Dispatch and Housing, Armenian, Kâhta, Besni, Adıyaman.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tarafsızlığını ilan etmiş ancak bu tarafsızlığı yaklaşık üç ay kadar devam ettirebilmiş, akabinde de savaşa dâhil olmuştur. Devlet, içinde bulunduğu durum sebebiyle birçok konuda esaslı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu konulardan birisi de “Ermeni Meselesi”dir.[†] Zira Ermeniler, daha savaşın başlarında tutumlarını belirlemiş, Osmanlı Devleti'ne cephe almaya başlamış ve düşmanla işbirliğine gitmiş, birçok yerde isyanlar çıkarmışlardır. Ancak zaman zaman bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır. Osmanlı Devleti de savaş koşullarında gerekli önlemleri alma yoluna gitmiştir.

Bu çalışmada I.Dünya Savaşı yıllarında Ermeni meselesi genel olarak ele alınacak ve özde Adıyaman örneğinden hareketle Ermenilere yönelik yapılan uygulamalar ve alınan tedbirler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

[†] Ermeni meselesine yönelik birçok çalışma bulunmakla beraber yapılan çalışmalardan bazıları şöyle zikredilebilir. Mustafa Çolak, Komitenin Ruhü Talat Paşa, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018; Yusuf Halaçoğlu, The Story of 1915, What Happened to the Ottoman Armenians, TTK Yayınları, Ankara, 2008; Nejat Göyünç, "Ermeni Tehciri ve Soykırımı İddiaları", Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I, VII/37, Ocak-Şubat 2001, ss. 293-301; Kemal Çiçek, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915 - 1917), TTK Yayınları, Ankara 2012; Stanford J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu -ERMENİLER-, (Çev.Şadi Dinleç) TTK Yayınları, Ankara, 2017; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918, TTK Yayınları, Ankara 2001; Ramazan Erhan Güllü, Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Yay. Haz: Recep Karacakaya vd. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 14, Ankara 1995; Hikmet Özdemir vd, Ermeniler: Sürgün ve Göç, TTK Yayınları, Ankara 2004; Hazel Kul, ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2014; Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası (10.baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2010; Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler C.1-3, II.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (Eusas-II), 22-24 Mayıs 2008,(Yay.Haz.M.Hülagü, Ş.Batmaz, G. Alan), Kayseri 2009; Mustafa Çolak, “Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi”, History Studies C.5, S.6, Kasım2013, ss.149-164; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987; Ahmet Altıntaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.VII, S.1 (Ermeni Özel Sayısı), Haziran 2005, ss.77-99; Nevzat Artuç, “1915 Ermeni Olaylarına Farklı Bir Bakış”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.7, S.1, 2008, ss.54-65

Tehcire* Giden Yol

Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmesi üzerine Ermenilerin çoğunluğu emre uymadığı gibi Ermeni mebusların bir kısmı da Rusya'ya kaçmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Erzurum Mebusu Varteks Efendi'yi çağırarak olası taşkınlıklar sırasında can ve mal kayıplarının önlenmesi için Ermenileri sağduyulu olmaya davet etmiştir (Artuç, 2008, s.55).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaklaşık üç kadar tarafsız kalan Osmanlı Devleti, 1914 Ekim ayı sonunda Rus limanlarının bombalanmasıyla savaşa katılmıştır. Savaşa katılan Osmanlı Devleti, birçok cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Bu cephelerden birisi olan Doğu cephesinde özellikle Ermeniler, gönüllü alaylar kurmak suretiyle Rus tarafında yer almış, birçok yerde isyanlar çıkarmışlardır. Ancak başlangıçta bu isyanlar çok dikkate alınmamış, Ermeni ileri gelenleriyle görüşmeler yapılarak isyanlara son verilmesi istenmiştir. Fakat bu uyarılar dikkate alınmayınca Osmanlı yetkilileri esaslı tedbirler alma yoluna gitmişlerdir.

Ermenilerin, isyan hareketlerine başvuracakları ve Ruslarla işbirliği yapacağı yönünde gerek yurt içinden gerekse yurt dışından gelen uyarılar neticesinde Osmanlı ricali, 1914 Aralık ayında Doğu vilayetlerinde bulunan misyoner kuruluşlarının ve buralarda çalışan memurların başka bölgelere gönderilmeleri konusunda bazı ön çalışmalar yapmıştır (Altıntaş 2005, ss.78-79). Ancak Osmanlı Devleti'nin ölüm kalım savaşı verdiği bu sırada Ermeniler, cephede ve cephe gerisinde düşmanlarının işine yarayacak faaliyetlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bu durum karşısında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Başkumandanlık) 25 Şubat 1915 tarihinde bütün birliklere bir tamim göndererek Ermenilerin çeşitli yerlerde çeteler kurduklarına, askerden kaçarak eşkıyalık yaptıklarına, aramalarda bol miktarda silâh ve bomba bulunduğuna ve bunun bir isyan hazırlığı olduğuna dikkat çekilerek şu tedbirlerin alınmasını istemiştir. Ermeni erler, seyyar orduda ve silâhli hizmetlerde kullanılmayacak, komutanlar silâhli saldırılara karşı koyacaklar, gerekirse örfi idare ilan edecekler, her yerde uyanık

---

* Tehcir; göç ettirme, göç etmesine sebep olma (<http://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi:20.04.2019) olarak tanımlanmaktadır. Kaldı ki Sevk ve İskân (tehcir) Kanunu olarak nitelendirilen kanunda Ermenilere yönelik tek bir ifade dahi yer almamaktadır. Yapılan sadece Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk ve hıyanetleri görülenlerin ayrı ayrı veya birlikte savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmesidir. Göç ettirileceklerin tesbiti, sevkleri, iskânları, emniyetlerinin sağlanması, menkul ve gayri menkullerinin korunması, işe ve ibâtelere sağlanması, güvenli bir şekilde göç ettirilecekleri yerlere ulaşmalarının sağlanması için gerekli tüm tedbirlerin alınması hususunda azami gayret sarf edilmiştir. Fakat bazı kesimler tarafından bu durum bugün farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

davranılacak, planlı harekât olmayan yerlerde arama yapılmayacak ve sadık teb'aya her hangi bir zarar verilmeyecektir (Karacakaya vd.1995, s.6).

Osmanlı Hükûmeti, Van isyanının patlak vermesine kadar birtakım küçük tedbirlerle Ermeni komitelerinin faaliyetlerini önlemeye çalışmıştır. Fakat Ermeniler 1915 Mart'ından 15 Nisan 1915'e kadar doğu vilayetlerindeki isyan faaliyetlerini genişletmiş, Van, Çatak, Bitlis gibi yerlerde birçok masum Osmanlı vatandaşını katletmiş, memur ve jandarmaları öldürerek resmi binaları yakmış, Ruslara kılavuzluk yaparak Van'ın Rusların eline geçmesinde çok önemli roller oynamışlardır. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti daha radikal çözümlere başvurmak zorunda kalmıştır. Hükûmet, bu olayları başlatan ve Ermenileri silahlandırarak isyana teşvik eden çeteci Ermenilerin faaliyetlerine son vermek için 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim yollamıştır (Karacakaya vd.1995, s.6; Altıntaş 2005, ss.82-84). 11 Nisan 1331 tarihli tamimde; Ermeni komitelerinin savaşın başlamasıyla Rusya'da bulunan Taşnak komitesinin bütün kuvvetleriyle derhal aleyhimize ve Osmanlıdaki Ermenilerin de ordumuzun aleyhine harekete geçmeleri için teşebbüslerde buldukları, şu anda Zeytun, Bitlis, Sivas ve Van'da isyan ettikleri, her türlü vasıtaya başvurdukları, amaçlarının muhtariyet elde etmek olduğu, Rus ordusunda gönüllü alaylar teşkil ettikleri, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni reisleriyle birlikte devleti arkadan vurmaya istedikleri, bu nedenle Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasının bir aciliyet olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı Hınçak, Taşnak ve emsali teşkilatlarının derhal kapatılması, buralarda yer alan evrak ve vesikaların kesinlikle imhalarına müsaade edilmeyerek el konulması, komite üye elebaşlarının derhal tutuklanması, buldukları mahallerde sakıncalı görülenlerin vilayet, sancak dâhilinde münasip görülecek yerlerde toplattırılmamaları, silahlarına el konulması, gerekli tüm tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:52, G:96_001_001; BOA, DH.ŞFR, D:52, G:96_001_002; BOA, DH.ŞFR, D:52, G:96_001_003; Karacakaya vd.1995, ss.6-7). Bu doğrultuda 2345 kişi tutuklanmış ve ülkenin değişik yerlerine gönderilmiştir (Karacakaya vd.1995, s.7; Altıntaş 2005, s.84). Fakat alınan bu tedbirler de işe yaramayacaktır. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bir genelge yayınlarak daha önce Konya'ya sevklerine karar verilmiş olan Ermenilerin; Halep, Urfa, Zor gibi güney bölgelerine sevkleri kararlaştırılmıştır (Artuç 2008, s.55).

Tehcirin Uygulanması ve Alman Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin özellikle Çanakkale Cephesi'nde ölüm kalım mücadelesi verdiği bir sırada Ermenilerin fırsattan istifade ile Van isyanını çıkarmış olması karşısında Osmanlı ricali daha etkili çözümlere başvuracaktır. Dahiliye Nezareti'nden Van ve Bitlis valiliklerine gönderilen 26 Nisan 1331 tarihli telgrafta Van Gölü etrafındaki Ermenilerin toplu halde buldukları ve bunların buldukları mahallerden çıkarılmaları gerektiği, valilere her türlü desteğin verilmesi için 3. ve 4.Ordu kumandanlarına emir verildiği belirtilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:52, G:282_001_001). Ayrıca 17 Mayıs 1331 tarihli bir telgrafta harp bölgelerine yakın bulunan yerlerde Ermenilerin düşmanla işbirliği yapması, Osmanlı ordusunun savunma faaliyetlerinin sabote edilmesi nedeni ile güney bölgelerine sevk edilmeleri, sevk esnasında ve sonrasında her türlü tedbirin alınması, yanlarında götürmeyecekleri eşyaların ve malların (bağ, bahçe, dükkân, fabrika vb) değerlerinin tespit edilerek kendilerine ödeneceği, bu hususta komisyonlar teşkil edileceği belirtilmiştir (BOA, MV, D:198, G:24_001_001).

Durumun daha bir ciddi hal alması üzerine Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı, 26 Mayıs 1915'te Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) yeni bir talimat göndermek durumunda kalmıştır. Bu talimatta Ermenilerin, Doğu Anadolu Vilayetleri ile Zeytun gibi yoğun olarak meskûn bulunduğu yerlerden alınarak Diyarbakır Vilayeti güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa, Süleymaniye ve yakınlarına sevk edilmeleri sözlü olarak ifade edilmiş, yeni sevkler sonucunda Ermenilerin tekrar bir araya gelip yeni komiteler oluşturmamalarına özellikle dikkat edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu talimatta Ermeni nüfusun sevk edildikleri bölgelerdeki Müslüman nüfusun % 10'unu geçmemesi gerektiği, sevk edilen Ermenilerin gönderildikleri mahallerde kuracakları köylerin 50 haneden fazla olmaması, Ermeni muhacirlerin seyahat ve nakliye suretiyle dahi yakın yerlere ev ikame etmemeleri, bunların ev değiştirmelerinin önlenmesi konusunda azami dikkat sarf edilmesi istenmiştir. Bu talimatlar da dikkate alınarak konunun İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından dikkatle takip edildiği göz önünde bulundurularak (Altıntaş 2005:86) 27 Mayıs 1915 tarihinde Talat Paşa'nın Sadarete önerisi ile "**Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askerîyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat**" çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur. Kanunda, hükümet emirlerine karşı gelenlerin, asayiş ve memleketin müdafaasına müteallik icraata muhalefet ve mukavemet gösterenlerin en şiddetli şekilde cezalandırılması gerektiği ve bu konuda ordu, kolordu, fırka kumandan ve vekillerine yetkinin verildiği belirtilmiştir (Takvim-i Vakayi 1331, d.1; Sezer 2011, s.32). Dolayısıyla karar, devlete karşı gelen tüm gruplar için geçerlidir. Ancak

karardan en fazla etkilenenler Ermeniler olduğu için Sevk ve İskân Kanunu veya tehcir denildiğinde akla ilk gelenler Ermeniler olmaktadır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı boyunca savaşta aktif bir şekilde yer alan Osmanlı Devleti'ne karşı en fazla başkaldırı ve düşmanla işbirliği Ermeni ahaliden geldiği için Osmanlı Devleti de daha ziyade Ermenileri sevke tabi tutmak durumunda kalmıştır (Çolak, 2018, s.160). Zaten Talat Bey de sevk kararının alınmasında amacın Ermenileri imha etmek olmadığını, aksine cephe gerisi güvenliğini sağlamak, Ermenilerin Ruslarla işbirliğini yapmasına engel olmak ve bu sayede Doğu illerinde kurulması planlanan Ermeni devleti senaryosunun önüne geçmek olduğunu açıkça ifade etmektedir (Artuç 2008, s.56). Kanun yaklaşık bir yıl kadar yürürlükte kalmış ve 15 Mart 1916 tarihinde bazı vilayet ve mutasarrıflıklara Talat Paşa imzasıyla gönderilen bir yazıyla bundan sonra her ne sebeple olursa olsun sevk ve nakil işleminin sonlandırılması istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:62, G:21_001_001).

27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan kanun gereği Ermenilerin sevk ve nakillerine başlanacaktır. Ancak Ermenilerin tamamı sevke tabi tutulmamıştır. Yalnızca herhangi bir suça iştirak etmiş veya etmesi muhtemel kişiler sevke tabi tutulmuştur. Kaldı ki birçok Ermeni sevk işleminden muaf tutulmuştur. Asker, subay ve sıhhiye subayları ailesinden olan Ermeniler (BOA, DH.ŞFR, D:55, G:18_001_001; Karacakaya vd.1995:82; Çiçek, 2010:6), Katolik Ermenilerin bir kısmı (BOA, DH.ŞFR, D:54-A, G:252_001_001; Karacakaya vd.1995, s.69; Çiçek, 2010, s.6), hasta, ama ve diğer özürülüler (BOA, DH.ŞFR, D:56, G:27_001_001; Karacakaya vd.1995:88-89; Çiçek, 2010:6), Ermeni mebus ve aileleri (BOA, DH.ŞFR, D:55, G:19_001_001; Karacakaya vd.1995, s.75), askeri imalathanelerde çalışanlar ile aciz durumda bulunan kadınlar (BOA, DH.ŞFR, D:53, G:303_001_001; Karacakaya vd.1995, s.38), Protestan olan Ermenilerin bir kısmı (BOA, DH.ŞFR, D:55, G:20_001_001; Karacakaya vd.1995, ss.74-75; Çiçek, 2010, s.6), Düyun-u Umumiye'de bulunan Ermeni memurlar (Karacakaya vd.1995, s.52; Çiçek, 2010, s.6), İstanbul, Edirne, Aydın, Bursa, İzmir, Antalya, Kütahya, Kastamonu ve pek çok diğer batı şehirlerinde yaşayan Ermeniler (Çiçek, 2010:6) sevk ve nakil işleminden muaf tutulmuştur. Ermenilerin bir kısmı Sevk ve İskân Kanunu'ndan muaf tutulduğu gibi apar topar sevk edilmemiş ve on beş gün süre tanınmış, bazen bu süre yetmediğinde ek süre verilmiştir (Çiçek, 2016, s.1388). Bununla beraber 24 Temmuz 1917 tarihli bir diplomatik notaya göre, Osmanlı bürokrasisinde stratejik görevlerde 522 Ermeni bulunduğu göz önüne alındığında orduya sadık kalan, Taşnak ve Hınçak örgütleriyle herhangi bir bağlantısı bulunmayan veya Osmanlı hükûmetine bağlılıklarını sürdüren Ermenilerin 1917'de

bile ordunun ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde hâlen görevlerini sürdürdüklerini göstermektedir (Çiçek, 2010, s.10). Bu durum ise iddiaların ne kadar asılsız olduğunu ortaya koymaktadır.

Sevk ve nakil sırasında bazı olumsuz ve çirkin hadiseler yaşanmıştır. Bu nedenle sevk sırasında Ermenilerin güvenliği için her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştır. Talat Paşa tarafından Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis valiliklerine gönderilen 14 Haziran 1915 tarihli bir telgrafta sevk edilen Ermenilerin hayatlarının korunması, firarların önlenmesi, aykırı harekette bulunanların cezalandırılması ve karşılıklı çatışmalara meydan verilmemesi ve dışarıya karşı bizi zor durumda bırakacak eylemlerden kaçınılması gerektiği özellikle belirtilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:54, G:9_001_001; Karacakaya vd.1995, ss.41-42). Durum Erzurum valiliğine de bildirilerek sevk sırasında kısa olması sebebiyle eski yolun kullanılması istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:54, G:10_001_001; Karacakaya vd.1995, s.41).

Ermenilerin, sevk ve iskânlarının düzgün bir şekilde yapılabilmesi için Dâhiliye Nazırı Talat Bey, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne bazı tedbirlerin alınması için emir verecektir. Bu emirler arasında nakli gerekenlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, gittikleri yerlerde kesin yerleşmeleri sağlanana kadar göçmen ödeneğinden yardım yapılması, geçimlerini sağlamaları için arazi ve mal verilmesi, çiftçilere tohumluk, zanaat erbabına alet edavat verilmesi gibi hususlar yer almaktaydı (Çolak, 2018, s.167). Yine 16 Ağustos tarihli bir telgrafta Ermeni vatandaşların can, mal ve namus güvenliklerinin sağlanarak işlerinin temin edilmesi, 26 Eylül tarihli bir telgrafta da sevk sırasında ihmali görülen kamu mensuplarının görevden alınmaları gerektiği açıkça belirtilmiştir (Artuç 2008, ss.57-58). Yine sevk ve nakil sırasında Ermenilerin işlerinin temin edilmesi ve ivedilikle naklolunacak bölgelere ulaştırılmaları, istasyonlarda bekletilmemeleri gerektiği, bu işler için para gönderildiği ve gerekirse yeniden gönderileceği açıkça Halep vilayetine gönderilen 5 Eylül 1915 tarihli bir telgrafta belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:55-A, G:77_001_001). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sevk edilen Ermenilerin ihtiyaçlarının giderilmesi için vilayet ve mutasarrıflıklara bazen toplu olarak bazen de talepler doğrultusunda gönderdiği ödenek miktarlarından bazıları şu şekilde belirtmek yararlı olacaktır: 9 Haziran 1915'te Musul Vilayeti'ne 500.000 kuruş, 19 Ağustos 1915'te Kütahya Mutasarrıflığı'na 100.000 kuruş, 12 Ekim 1915'te Zor Mutasarrıflığına 5.000 lira, 26 Ekim 1915'te Halep Vilayeti'ne 100.000 kuruş, 26 Mart 1916'da Suriye Vilayeti'ne 413.400 kuruş, 5 Eylül 1916'da Konya Vilayeti'ne 1.000.000 kuruş, 23 Ekim 1916'da Canik Mutasarrıflığı'na 10.000 lira, 22 Kasım 1916'da Diyarbakır Vilayeti'ne 30.000 lira, 2 Ocak 1917'de Trabzon Vilayeti'ne

30.000 lira, 29 Temmuz 1917'de Musul Vilayeti'ne 4.000 lira, 9 Aralık 1917 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na 7.500 lira (Sezer 2011, ss.37-38), 19 Ağustos 1331 (1 Eylül 1915)tarihinde İzmit Sancağı'na 100.000 kuruş (Çiçek, 2016, s.1390) gönderildiği dönemin belgelerinde görülmektedir. Görüldüğü üzere sevk ve iskan işinin halledilmesi için Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu ekonomik koşulların zorluğuna rağmen gerekli tedbirleri almaktan kaçınmamıştır. Ancak devlet savaşta olduğu ve zaten mali sıkıntılar çektiği için zaman zaman sıkıntılar da yaşanmamış değildir.

Sevk işlemleri başlar başlamaz Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirlerden birisi de Ermenilerin yanlarında götürebilecekleri eşyalarını götürebilmelerinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu doğrultuda 23 Mayıs 1915 tarihli Erzurum, Van, Bitlis Vilâyetlerine çekilen bir telgrafta Musul, Zor ve Urfa'ya gönderilecek Ermenilerin can, mal güvenliklerinin sağlanması, iaşelerinin temini, yanlarında götürebilecekleri eşyaları götürebilmelerine imkan tanınması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:53, G:93_001_001).

Sevk işleminden sonra alınan tedbirlerden birisi de Ermenilerin yanlarında götüremeyecekleri malların muhafazaya alınmasıdır. Erzurum Vilayeti'ne yazılan 9 Haziran 1915 tarihli bir telgrafta götürülemeyecek malların kıymetlerinin hükümetçe belirleneceği, açık arttırma usulü ile değer biçileceği, bu nedenle terk edilmiş malların sahipleri adına korumaya alınması gerektiği açıkça ifade edilmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:53, G:303_001_001). Adana, Halep, Erzurum, Van, Bitlis gibi çeşitli vilayetlere yazılan telgraflarda boşaltılan köylerin isimleri, gönderildikleri yerler, miktarı gibi hususlarda bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, D:53, G:113_001_001).

Nakillerine karar verilen Ermenilerin mallarının muhafazasına ilişkin bir diğer telgraf da Sivas, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır vilayetleriyle Canik Mutasarrıflığı'na çekilen 21 ve 27 Haziran 1915 tarihli telgraflardır. Telgraflarda Liva, vilayet dâhilindeki köy ve kasabalarda bulunan istisnasız bütün Ermenilerin aileleriyle birlikte sevk olunarak Musul Vilayeti ile Urfa ve Zor bölgesine sevk olunacakları ve orada iskân edilecekleri, iskân hakkındaki gerekli talimatın verildiği, gerek sevk sırasında ve gerek sevk edildikleri yerlerde hayat ve mallarının korunması ve iaşelerinin temininin güzergâhlarındaki idari memurlara ait olduğu, sevk edilen Ermenilerin eşya ve paralarını birlikte götürebilecekleri belirtilmektedir. Ayrıca Ermenilerin yanlarında götüremeyecekleri malların muhafazaya alınması istenmektedir (BOA,

DH.ŞFR, D:54, G:87_001_001; BOA, DH.ŞFR, D:54, G:202_001_001). Benzer bir telgraf da Halep ve Maraş Emval-i Metruke Komisyonu Riyaseti'ne çekilen 3 Temmuz 1915 tarihli telgraftır. Telgrafta Ermeni meselesinin halli, Ermenilerin sevk ve iskânlarının temini için gerekli insani gayretin gösterilmesi, emval-i metrukelerinin muhafazası ve sahiplerine iadesi, suiistimallerin önlenmesi ve yerlerine iskân edilecek muhacirler için gerekli tedbirlerin alınması bizzat Nazır tarafından istenmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:54, G:426_001_001).

Ayrıca Ermenilerin sevkleri esnasında karşılaştıkları çeşitli zorluk ve kötü muameleleri araştırmak üzere inceleme komisyonları kurulmuştur. Araştırma ve soruşturma komisyonlarına verilen talimatlarla resmi görevliler içinde görevini kötüye kullanan jandarma, polis ve bunların üstü olan amirlerin hakkında yapılan tahkikat sonucunda suçlarının sabit olması durumunda Divan-ı Harbe sevk edilmeleri istenmiştir (Altıntaş 2005:90). Kurulan tahkikat heyeti görevini suistimal edenleri yargılayıp cezalandırmıştır (Çolak, 2018, s.171).

1915 Ekim sonlarında yaklaşan kış şartları dolayısıyla yola çıkarılanlar haricinde yeni sevkîyatların yapılmaması, 25 Kasım 1915 tarihinde sevkîyatın geçici olarak durdurulması, 15 Mart 1916 tarihinde de tamamen durdurulması istenmiştir (Artuç 2008, s.58). Böylelikle 1915 Mayısında başlatılan sevk kararı yaklaşık on ay sonra tamamen durdurulmuştur.

Ermenilere Yönelik Uygulamalar ve Adıyaman Örneği

Yukarıda Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermenilerin yaptıkları çalışmalar ve bunlara yönelik alınan tedbirler özetle anlatılmaya çalışıldı. Tabii ki savaşın olağanüstü şartları dahilinde toplumları tesiri altında bırakan hadiseler meydana gelmiştir. Osmanlı hükûmeti, gerekli tedbirleri elbette almak için gereken hassasiyeti göstermiştir. Benzer hadiseler Adıyaman – o dönemde Hısn-ı Mansur Kazası – nda da yaşanmıştır. Burada konuyla ilgili olarak yaşanan hadiseler tespit edilen belgeler ışığında kronolojik olarak ifade edilmeye çalışılacaktır.

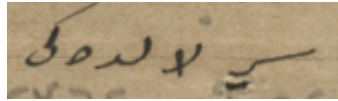
Sevk ve nakil kararının alınmasından sonra öncelikli olarak bu bölgede (Malatya, Hısn-ı Mansur ve Besni) kalan Ermeniler de sevke tabi tutulmuştur. 24 Temmuz 1915'te Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta Kâhta'dakilerin (Harput, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Hozat, Arapkir, Akçadağ ve Pütürge'dekilerle beraber) tamamen sevk edildikleri, kalan az miktardaki Ermenilerin de on güne kadar sevk olunacakları belirtilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:480, G:141_002_001).

Tabii sevk esnasında Adıyaman'da da bazı olumsuz hadiseler yaşanmıştır. Bu hadiselerden birisi Ermeni kabilelerine saldırıdır

bulunulmasıdır. Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Ağustos 1915 tarihli bir telgrafta; Malatya cihetinden gelmekte olan Ermeni kafilesine Siverek aşiretinin saldırdığı, jandarma çavuşunun yaralandığı, nahiye müdürü ve karakol efradını ricaate mecbur bıraktıkları, yardımcı kuvvetlerin sevk edildiği, Hısn-ı Mansur'da oturan eşkıya Abdo'nun dört yüz kadar atlı adamıyla Fırat kenarında bulunan bir kafileyi takip ettiği Hısn-ı Mansur kaymakamlığından bildirilerek yardım talebinde bulunulduğu ancak ahvali hazıranın imkân vermemesi sebebiyle durumun Halep vilayetine ve Altıncı ordu kumandanlığına bildirildiği ve kafilenin Zor ve Halep'e naklinin gerçekleştirilmesi için girişimlerde bulunulduğu belirtilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:485, G:38_001_001; BOA, DH.ŞFR, D:485, G:38_001_002; BOA, DH.ŞFR, D:485, G:38_001_001).

Yeri geldiğinde gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Eylül 1331 tarihli bir belgede Serlal'de* Ermeni kafilelerinin muhafazasında bulunan Hısn-ı Mansur jandarmalarının şiddetli ve umumi hastalık zuhur etmesi sebebiyle sıhhi bir tedbir olmak üzere kasabanın yarım saat mesafeye nakledildiği bildirilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:493, G:53_001_001). Yine Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Ekim 1915 tarihli bir belgede Kâhta'dan gönderilerek Musul'a sevk edilecek Ermenilerin Urfa'dan değil de Diyarbakır üzerinden sevk edilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Urfa, Zor, Halep ve havalisi şark vilayetlerinden gelen Ermenilerle dolu olduğu için buralara daha fazla Ermeni iskânı mümkün değildir. Bu nedenle Musul'a sevklerinin Diyarbakır üzerinden yapılması istenmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:495, G:31_001_001; BOA, DH.ŞFR, D:495, G:31_001_002). Bu durum Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden çekilen 2 Kasım 1915 tarihli telgrafla Diyarbakır Valiliği'ne de bildirilecektir (BOA, DH.ŞFR, D:57, G:245_001_001).

Burada üzerinde durmaya çalıştığımız asıl husus her fırsatta dile getirilen sözde “soykırım” iddialarının mesnetsiz olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. “Parça bütünü habercisidir” esasından hareketle bunu o dönemde Adıyaman'da cereyan eden iki örnekten hareketle anlatmaya çalışacağız. Birinci örnek Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey, ikinci örnek ise Besni Kaymakamı Edhem Kadri Bey'in görevden

* Metinde yazılış şekli. Ancak neresi olduğu tespit edilemedi.

azledilmesidir. Zira adı geçen iki kaymakam da Ermenilere yönelik yaptıkları haksızlıklar karşısında görevlerinden alınmış ve Divan-ı Harp'te yargılanmışlardır. Bu iki olay Osmanlı Devleti'nin konuya gösterdiği hassasiyeti ortaya koyması açısından önemlidir.

Yukarıda sevke tabi tutulan Ermenilerin güney bölgelerine gönderilmesi şeklinde karar alındığı belirtilmişti. Genellikle Erzurum'dan yola çıkarılan Ermeni kabileleri önce Malatya'ya oradan da Urfa üzerinden güney bölgelerine gönderilmekteydi. Bu Ermeni kabilelerinin sevkine ise Adıyaman Kaymakamı Mehmet Bey görevlendirilmiştir. Yine bir Ermeni kabilelerinin sevkı sırasında Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey, Malatya'dan yola çıkarılan Erzurum Ermeni kabilelerini sevke memur Hısn-ı Mansur kaymakamından bir emir ve yetkiye sahip olmayarak almak için görev yerini terk ederek harekete geçecek ve aralarında tartışma yaşanacaktır. Akabinde de Hısn-ı Mansur Kaymakamından kabileyi devralacaktır. Kabile üç gün boyunca dağ başında bırakılacak, para ve değerli eşyaları gasp edilecek, kabilenin perişan olmasına neden olacaktır. Ayrıca toplanan paralardan yalnızca on bin kuruş kadarının mal sandığına teslim edildiği Tahkikat Heyeti Komisyonu Başkanı Mazhar Bey tarafından tespit edilecektir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 29 Aralık 1915 tarihinde Elazığ Vilayeti'nden konunun araştırılmasını isteyecektir (BOA, DH.ŞFR, D: 59, G:146_001_001). Ancak öncesinde Elazığ Valiliği'ne çekilen bir telgrafta "Malatya Mutasarrıf-ı sabıkı Reşid ve Hısn-ı Mansur Kaymakamı Mehmet Beylerin Ermeni işlerindeki hareketleri sebebiyle Divan-ı Harb'e tevdileri" denilerek Hısn-ı Mansur Kaymakamı Mehmet Bey'in görevden alınmasına karar verilecektir (BOA, DH.ŞFR, D:58, G:278_001_001). Daha sonrada Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey'in Divan-ı Harbe verilmesinin münasip olacağı belirtilecektir (BOA, DH.ŞFR, D:503, G:63_001_001).

6 Ocak 1916 tarihinde Elazığ Vilayetine çekilen bir telgrafta Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey'in Ermenilerin sevkı esnasında ki ahval ve hareketlerinden dolayı Divan-ı Harb-i Örfiye verildiği heyet-i tahkikiye reisi Mazhar Bey'e tebliğ edildiği ancak azl edilmesinin Divan-ı Harb-i Örfinin vereceği karara bağlı olduğundan şimdiden işten el çektirilmesine karar verildiği belirtilecektir (BOA, DH.ŞFR, D: 59, G:235_001_001; BOA, DH.ŞFR, D: 59, G:236_001_001).

İşten el çektirilen yalnızca Kâhta Kaymakamı Hakkı Bey değildir. Benzer bir hadise de Besni Kaymakamı Edhem Kadri Bey'in görevden alınmasıdır. Diyarbakır'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Kanun-u evvel 1331 (13 Ocak 1916) tarihli telgrafta Mamuretülaziz vilayetinde Malatya sancağına merbut Besni kazası kaymakamı Edhem Kadri Bey'in mahalli emvali metruke komisyonu riyasetini de deruhte etmiş olduğu

halde mahali ahire sevk olunan Ermenilerin emvali metrukesinden mühim zaiyata ve suistimallere sebep olduğu, dört yüz kadar hane ile 128 dükkan olmasına karşın 8-10 hane ile 10 kadar dükkamı mühürlediği, diğer emlakı böyle bir muamele ve murakabe altına almadığı, gerekli defterleri tutmadığı, satış işlemlerini heyet önünde yapmayarak yolsuzluğa müsait bir tarzda hareket ettiği, mahalli memurların emval-i metrukenin müzayedesine iştirak etmemesine dair Padişahın telgrafına rağmen aykırı hareket ettiği, en mühim ve ekseri kısmının büyük miktarda eşya mübaaya etmelerine ve kendisinin dahi bizzat müzayedeye ve mübayaaya emvale iştirak eylediği, halkın değerinin altında eşya almasına göz yumduğu, müzayedeye fesat karıştırıldığı, veresiye adı altında 13.232 Kuruşluk eşya satıldığı halde parasının ödenmediği ve ödemenin ertelendiği, toplanan hayvanlardan dört yüz kadarının kaybına sebep olduğu, kendisi ve hayvanları için bazı malları parasız aldığı, Ermenileri zarara uğrattığı gibi gerekli tedbirleri almadığı ve görevini suistimal ettiği yapılan tahkikat neticesinde anlaşıldığından Edhem Kadri Bey'in divan-ı örfiye verilmesine müsaade edilmesi Diyarbakır Heyet-i Tahkikiye Reisi Mazhar Bey tarafından istenecektir (BOA, DH.ŞFR, D:505, G:31_001_001-010). Akabinde de 2 Şubat 1916 tarihli bir başka telgrafta Edhem Kadri Bey'in Ermeni işlerindeki suistimallerinden dolayı divan-ı harbe verilmesi gerektiği ifade edilecektir (BOA, DH.ŞFR, D:507, G:105_001_001). Bunun üzerine Talat Bey tarafından Mazhar Bey'e gönderilen 1 Mart 1916 tarihli cevabi telgrafta Besni Kaymakamı Edhem Kadri Bey'in bildirilen ahval ve harekât-ı gayri layıkasına binaen divan-ı harbi örfiye verilmesinin uygun olduğu belirtilecektir (BOA, DH.ŞFR, D:61, G:160_001_001). Aynı şekilde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz Vilayeti'ne çekilen 1 Mart 1916 tarihli telgrafta *"Ermeni işlerinde memurların su-i istimaline göz yumduğu ve bazı eşyaları parasız aldığı tahkikat neticesinde ortaya çıkan Besni Kaymakamı Edhem Kadri Bey'in Divan-ı Harb'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır"* bilgisi paylaşılacaktır (BOA, DH.ŞFR, D:61, G:165_001_001).

Yapılan değerlendirmeler sonrasında Besni kazası kaymakamı Edhem Kadri Bey'in Ermeni işlerinde vukua getirdiği ahval ve hareketlerden dolayı görevinden azledilmesi 15 Mart 1916 tarihli telgrafta Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından istenecek (BOA, İ.DUİT, D:114, G:1_002_001) ve Edhem Kadri Bey memurun nizamnamesinin 27.maddesi gereği görevinden azledilecektir (BOA, İ.DUİT, D:114, G:1_001_001; BOA, BEO, D:4404, G:330271_001_001).

Elbette görevlerinden azledilenler Kâhta ve Besni Kaymakamlarından ibaret olmayıp görevlerini ihmal edenler divan-ı harplerde yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yalnızca bir bilgi vermesi bakımından Dâhiliye Nezareti'nden Hâriciye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1916, 12 Mart 1916 ve 22 Mayıs 1916 tarihli gizli yazıların ekinde yer alan listelere göre Divan-ı Harpte yargılananların vilayetlere göre dağılımı şu şekilde belirtilmektedir. Amasya 2, Ankara 148, Bitlis 29, Canik 89, Diyarbakır 70, Eskişehir 29, Halep 56, Hüdavendigâr 21, İzmit 28, Kayseri 146, Konya 16, Mamuratü'l-aziz 249, Niğde 8, Sivas 579, Suriye 27 ve Urfa 170 olmak üzere toplam 1.667 kişi yargılanmıştır. 1916 yılı ortalarına kadar Divan-ı Harplerde yapılan yargılamaların sonucu verilen cezalar ve mahkemelerin safahatı ise şu şekildedir: İdam 67, muhtelif hapis cezası 524, kürek, para, kalebent, pranga ve sürgün cezası 524, berat ve yargılama reddi 227, mahkeme devam etmekte ve inceleme aşamasında 109, velisine teslim 4 ve hakkında henüz bir işlem yapılamayan 674'tür (Sezer 2011, s.50).

Sadece Besni ve Kâhta kaymakamları görevden alınmamış başka konularda da gerekli tedbirler alınma yoluna gidilmiştir. Örneğin Şura-yı Devlet Reisliği'ne gönderilen 28 Ekim 1917 tarihli bir telgrafta Musul'a sevk edilmekte bulunan "*Ermeni kafilesine taarruzla para ve eşyasını gasp eden Samsat Köyü'nden Bedirağa oğlu Süleyman ve rüfekası haklarındaki tahkikatın merci-i ilgası hususunda Hısn-ı Mansur kazası bidayet mahkemesince divan-ı harb-i örfiye bu meyandaki evrak takımıyla leffen irsal*" kılındığı ve gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmektedir (BOA, ŞD, D:3203, G:50_003). Bir diğer örnek ise tehirden dönen Ermenileri korumaya yönelik yapılan girişimdir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz Valiliği'ne çekilen 21 Ekim 1919 tarihli telgrafta Pötürge, Kâhta ve Hısn-ı Mansur kazaları ahalisinden olup, tehirden dönen Süryani-i kadim fertlerinin öldürülüp mallarının yağmalandığı haberleri üzerine Süryani patrikliği konunun araştırılmasını isteyecek ve adliye nezareti derhal olayın faillerinin yakalanmasını, bu gibi olayların men edilmesini ve derhal tahkikat yapılarak sonucun bildirilmesini isteyecektir (BOA, DH.ŞFR, D:104, G:63_001_001). Osmanlı Devleti'nin gerek savaş sırasında gerekse sonrasında Ermenileri korumaya yönelik her türlü tedbiri alma yoluna gittiği açıkça görülmektedir. Bu örneklerden hareketle soykırım uygulandığı görüşü kendiliğinden etkisiz kalmaktadır.

SONUÇ

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti, tarafsızlığını ilan etmiş ve bu tarafsızlık ancak üç ay kadar sürdürülebilmiştir. Osmanlı Devleti, 1914

Ekim sonunda Rus limanlarının topa tutulmasıyla I.Dünya Savaşı'na girmiştir. Savaşa girmesiyle beraber bunu bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Ermeniler harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti de gerekli tedbirleri alma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti, yaşanan gelişmeler doğrultusunda öncelikli olarak Ermeni ileri gelenleriyle çeşitli görüşmeler yapmış ancak bu işe yaramayınca caydırıcı bir önlem olmak üzere sorun çıkaran Ermeni elebaşlarından bir kısmını 24 Nisan'dan itibaren tutuklatmıştır. Fakat tutuklama caydırıcı olmayınca Osmanlı Devleti, çağdaşı olan diğer ülke yönetimlerinin de almış olduğu gibi daha sert tedbirlere başvurmuş ve topraklarında yaşayan Ermenilerin bir kısmını sevk tabi tutmuş ve sevk esnasında gerekli tüm önlemleri almaya çalışmıştır. Sevk edilenlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, güzergâh boyunca ve konaklamaları sırasında bütün ihtiyaçlarının devletçe karşılanması, sevk sırasında emirlere karşı gelen veya görevini ihmal edenlerin en şiddetli şekilde cezalandırılması ve bunun için inceleme komisyonlarının kurulması Osmanlı Devleti'nin konuya ilişkin hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki sevk ve iskan kanununda herhangi bir etnik unsura yer verilmediği gibi tüm Ermeniler de sevk tabi tutulmamış, zararsız olarak addedilenler bunun dışında bırakılmıştır. Ayrıca sevk işlemi kısa bir süre sonra durdurulmuştur. Savaşın sonlarına doğru sevk edilenlerin geri dönüşleri için de azami gayret gösterilmiştir. Ancak savaşın olağanüstü koşullarında bazı istenmeyen olayların olmasını da gayet tabii karşılamak gerekir.

Osmanlı ricalı, sevk esnasında veya sonrasında Adıyaman örneğinde de anlatılmaya çalışıldığı üzere gerekli tüm önlemleri alma yoluna gitmiş ve görevlerini aksatanları veya kötüye kullananları affetmeyerek gerekli cezai müeyyideleri uygulamaya çalışmıştır. Adıyaman özelinde Besni ve Kâhta kaymakamlarının görevlerinden azledilmeleri bunun en basit göstergesidir. Ayrıca burada dikkat çeken hususlardan birisi de Ermenilerin hayatlarına kast olmayıp daha ziyade mallarına ve paralarına yönelik girişimler olmasıdır. Kaldı ki alınan tüm önlemlerin Ermenileri korumaya yönelik olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu tarz uygulamalar karşısında yapılanları bugün bazı çevrelerin ifadesiyle "soykırım" olarak tanımlamak ne tarihi gerçeklerle ne de ahlaki değerlerle bağdaşmamaktadır.

Bugün sözde soykırım iddialarının gerçeği yansıtmaması bir yana ülkemizin uluslararası arenada her fırsatta karşısına çıkarılan bu sorunun çözümü için meseleyi sadece ilgili tarafların tarihçilerine bırakmak en doğru yol olacaktır.

KAYNAKÇA

- A) Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),**
(D:Dosya, G:Gömlek No)
Babiâli Evrak Odası: BEO
D:4404, G:330271_001_001
Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi: DH. ŞFR,
D: 59, G:146_001_001 D: 59,
G:235_001_001
D: 59, G:236_001_001 D:104,
G:63_001_001
D:480, G:141_002_001 D:485,
G:38_001_001
D:485, G:38_001_001 D:485,
G:38_001_002
D:493, G:53_001_001 D:495,
G:31_001_001
D:495, G:31_001_002 D:503,
G:63_001_001
D:505, G:31_001_001-010 D:507, G:105_001_001
D:52, G:282_001_001 D:52, G:96_001_001
D:52, G:96_001_002 D:52, G:96_001_003
D:53, G:113_001_001 D:53,
G:303_001_001
D:53, G:93_001_001 D:54, G:10_001_001
D:54, G:202_001_001 D:54,
G:426_001_001
D:54, G:87_001_001 D:54, G:9_001_001
D:54-A, G:252_001_001 D:55, G:18_001_001
D:55, G:19_001_001 D:55, G:20_001_001
D:55-A, G:77_001_001 D:56, G:27_001_001
D:57, G:245_001_001 D:58,
G:278_001_001
D:61, G:160_001_001 D:61,
G:165_001_001
D:62, G:21_001_001
İradeler, Dosya Usulü: İ.DUİT
D:114, G:1_001_001 D:114, G:1_002_001
Meclis-i Vükela Mazbataları: MV
D:198, G:24_001_001
Şuray-ı Devlet: ŞD
D:3203, G:50_003

B) Resmi Yayınlar

Karacakaya, Recep vd, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Nu: 14, Ankara 1995

C) Kitap, Makale ve Bildiriler

Altıntaş, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, C.VII, S.1 (Ermeni Özel Sayısı):77-99

Artuç, Nevzat, “1915 Ermeni Olaylarına Farklı Bir Bakış”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2008, C.7, S.1:54-65

Çiçek, Kemal, “İzmit Ermenileri: Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Raymond Kevorkian'ın Tezlerine Bir Reddiye”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, (Bildiriler Kitabı C.3), 25-27 Mart 2016, İzmit, ss.1383-1392

Çiçek, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış*, Yaz 2010, C.3, S.6, ss.1-14

Çolak, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018

Sezer, Cemal, “Osmanlı Devleti'nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları (1915-1917)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2011, Yıl:7, S.13:30-53

D) Gazeteler

Takvim-i Vakayi (1331), “*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askerîyece itihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*”, 19 Mayıs, Numru, 2189, s.1

E) İnternet Siteleri

Türk Dil Kurumu: Sözlük. (n.d.). Erişim Tarihi: 20 Nisan 2019, <http://sozluk.gov.tr/>.